

Inleiding: strafrechtelijke ontwikkelingen in relaties van gezag en verantwoordelijkheid

Ferry de Jong en Renée Kool

1 Enige achtergronden: risico's en veiligheid

Geen mens zal vreemd opkijken van de mededeling dat het strafrecht sterk in beweging is, en wel in vele en in verschillende opzichten. Ontwikkelingen binnen onze samenleving, alsook invloeden van daarbuiten, brengen geleidelijk aan, of soms nogal abrupt, wijzigingen in de strafrechtspleging met zich. We zijn er inmiddels aardig aan gewend geraakt kleinere en grotere maatschappelijke tendensen te duiden tegen de achtergrond van de conceptualisering van de hedendaagse samenleving als een 'risicosamenleving'.¹ Zo lijkt er grote eensgezindheid te bestaan over de gedachte dat in het kielzog van de maatschappelijk ontwikkelingen en karakteristieken die achter het etiket 'risicosamenleving' heten schuil te gaan, het veiligheidsdenken een zeer hoge vlucht heeft genomen. De indruk dat het veiligheidsdenken ook inhoud en vormgeving van het strafrecht stevig in zijn greep heeft, vindt welhaast iedere dag opnieuw met een korte blik in de krant bevestiging.

De strafrechtspleging is het instrument van de samenleving om te reageren op afkeurenswaardig geoordeeld gedrag of een onwenselijk geoordeelde situatie of toestand. Een effect van de risicosamenleving is dat meer, eerder, uitgebreider, algemener en instrumenteler gebruik wordt gemaakt van het strafrecht om gepercipieerde risico's tegen te gaan, in te dammen of te vermijden. Het doel is kennelijk het veilig maken van de samenleving door het beveiligen van individuen, instituties, overheden en de samenleving als geheel tegen het kwaad. Het kwaad is daarbij een almaar uitdijend begrip waarop nationale, Europese en internationale politici, wet- en regelgevers en media voortdurend eigen en andermans preoccupaties projecteren. Dreigingen en risico's worden deels geconstateerd en deels gecreëerd en geconstrueerd. Dat gebeurt allereerst in een puur nationale context. Nieuwe strafbaarstellingen zijn ingevoerd of worden voorbereid, veelal in antwoord op een uit verschillende richtingen gehoorde roep om een repressief, instrumenteel gebruik van het strafrecht.

¹ Zie bijvoorbeeld M.J. Borgers, *De vlucht naar voren* (inaugurele rede VU), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007, en de verschillende bijdragen in de bundel: P.L. Bal, E. Prakken en G.E. Smaers (red.), *Veiligheid of vergelding?*, Deventer: Kluwer 2003.

Hier tekenen te onderscheiden, maar deels samenvallende ontwikkelingen zich af. De wetgever maakt ruimhartiger gebruik van open delictomschrijvingen, gelede normstellingen, brengt meer sturing in de straftoemeting door aanpassingen in het wettelijk sanctiestelsel, voorziet in buitengerechtelijke vormen van afdoening van strafbare feiten, schept uitgebreidere strafvorderlijke bevoegdheden en meer symbolische strafwetgeving. Reeds hierin liggen verschuivingen tussen de staatsmachten besloten: het bestuur krijgt een grotere rol in de concretisering van de normstelling en bij de handhaving, terwijl de rechter enerzijds een grotere rol krijgt door de noodzaak de nieuwe strafwetgeving uit te leggen en vervolgens toe te passen, en anderzijds minder frequent wordt geadieerd door de toename van buitengerechtelijke afdoeningswijzen. Dat alles leidt tot veranderende gezagsrelaties tussen overheids machten.

Het blijft evenwel niet bij deze nationale trends. De mondialisering en Europeanisering werken hier ook in belangrijke mate door. De Nederlandse samenleving wordt nu eenmaal geconfronteerd met grensoverschrijdende criminaliteit en de gevolgen daarvan. Een Europese aanpak van deze criminaliteit door de ontwikkeling van het Europees strafrecht is dan noodzakelijk; daar kan ook het individu uiteindelijk van profiteren. Ook kan worden geleerd van deze ontwikkeling; ze kan leiden tot een kritische reflectie op de eigen uitgangspunten van de strafrechtspleging. Maar dat is slechts één kant van de zaak. De mondialisering en Europeanisering brengen voorts met zich dat mondiale en/of Europese belangen ook binnen de Nederlandse samenleving moeten worden gediend en gewaarborgd. De Nederlandse democratische rechtsstaat wordt mede ingezet ter bescherming van die mondiale en/of Europese belangen. Deze doorwerking van internationaal en/of Europees recht leidt tot een wisselwerking tussen de Nederlandse, de Europese en de internationale rechtsorde. Ook op dit domein kan dus worden gewezen op verschuivingen binnen bestaande gezagsrelaties.

De verschuivingen in uiteenlopende gezagsrelaties hebben onvermijdelijk gevolgen voor de rol, de positie en de verantwoordelijkheden van de binnen de strafrechtspleging betrokken actoren, te weten de wetgever, het Openbaar Ministerie, de politie, de rechter, de verdachte en diens raadsman, en – inmiddels vanzelfsprekend – het slachtoffer of de benadeelde partij. Hun rol, positie en verantwoordelijkheden worden niet langer uitsluitend beheerst door de uitgangspunten van de klassieke democratische rechtsstaat. Het instrumenteler gebruik van het strafrecht wordt verdedigd door te wijzen op het belang het individu te beschermen tegen het kwaad. Het strafrecht moet het individu en zijn persoonlijke levenssfeer beveiligen tegen dreigingen en risico's. Daarin wordt de rechtvaardiging van nieuwe strafwetgeving gezocht, en daarin zou de legitimatie van de strafrechtspleging als zodanig zijn gelegen. Hierin heeft het individu zelf ook een aandeel. Hij kan door de uitoefening van zijn stemrecht indirect invloed op de criminele politiek uitoefenen en via klassieke en sociale media aandacht vragen voor zijn particuliere problemen dan wel die van zijn naaste omgeving. Ook verlangt het individu meer van de overheid. Zo claimt hij rechten en wenst hij veiligheid.

Daar staat tegenover dat het individu wordt geconfronteerd met staatsmachten met meer en ingrijpender bevoegdheden; bevoegdheden die mogelijkheden scheppen om juist verdergaand te interveniëren in de persoonlijke levenssfeer van het individu. Verruiming van strafrechtelijke aansprakelijkheid leidt er nu eenmaal toe dat het individu eerder kan worden aangemerkt als verdachte. En dan kunnen ook de verruimde strafvorderlijke bevoegdheden tegen hem worden aangewend en kunnen in zoverre zijn fundamentele rechten dus worden verkort. In het kader van de anti-terrorismemaatregelen is zelfs afstand gedaan van het verdachtebegrip als ingangsvoorwaarde voor het aanwenden van verschillende strafrechtelijke bevoegdheden. Ook valt te signaleren dat vaker wordt aangeknoopt bij de gepercipieerde gevaarlijkheid van een persoon in plaats van zijn gedrag dat mogelijk onder een wettelijke delictsomschrijving valt en daarmee tot de vaststelling van strafrechtelijke aansprakelijkheid aanleiding kan geven. Het strafrecht bestraft dan steeds meer de gevaarlijke status, los van concreet gedrag, en evolueert daarmee van een daadstrafrecht naar een daderstrafrecht. Kortom, tegenover het individu staat een machtiger overheid met meer bevoegdheden.

2 Het thema van deze bundel: relaties van gezag en verantwoordelijkheid

De verschillende verschuivingen in de gezagsrelaties tussen de verschillende instituties en actoren die in de strafrechtspleging betrokken zijn, gaan dus gepaard met belangrijke verschuivingen in verantwoordelijkheidsrelaties, zowel tussen strafrechtelijke gezagsdragers onderling, als tussen gezagsdragers en individuen. Wie in de *Van Dale* zoekt naar de betekenis van de term ‘verantwoordelijkheid’ krijgt daarin tweërlei uitleg: de term verantwoordelijkheid kan verwijzen naar de plicht verantwoording af te leggen en naar de zorg en toewijding die voor iets vereist zijn. Beide betekenissen zijn van toepassing op de problematiek van verantwoordelijkheid in de straf(proces)rechtelijke context en beide bieden verschillende invalshoeken van waaruit ontwikkelingen binnen die context kunnen worden geduid.

Constantijn Kelk heeft in dit verband onderscheid gemaakt tussen retrospectieve verantwoordelijkheid en prospectieve verantwoordelijkheid.² Verantwoordelijkheid in retrospectieve zin ziet op de plicht verantwoording af te leggen voor een in het verleden (vermoedelijk of beweerdelijk) verrichte gedraging. Vanzelfsprekend staat binnen het strafrecht in dit verband het perspectief van de verdachte centraal, die in rechte wordt aangesproken om verantwoording af te leggen voor door hem (vermoedelijk) begane strafbare feiten. Maar ook vanuit het institutionele perspectief bestaat de noodzaak om verantwoording af te leggen. Daar geldt dat het accent wellicht meer op de tweede, prospectieve betekenis ligt: de noodzaak om op institutioneel niveau grote zorg en toewijding te betrachten voor de kwaliteit van en de wijze

2 C. Kelk, *De menselijke verantwoordelijkheid in het strafrecht*, Arnhem: Gouda Quint 1994, p. 235-267.

waarop het straf(proces)recht wordt ingezet. Vaak ook zullen beide perspectieven tegelijk een rol spelen, zoals in het geval van een veroordeelde delinquent die – althans in theorie – door de straf wordt uitgenodigd zich te bezinnen op het hem gemaakte verwijt en daaruit lessen te trekken voor de toekomst.

Uit het hierboven beweerde blijkt al de hechte conceptuele relatie tussen de noties verantwoordelijkheid en verplichting. Een persoon heet eerst ‘verantwoordelijk’ indien kan worden gewezen op een tot hem gerichte norm, een gebod of verbod dat hij *verplicht* is na te leven. Om de verantwoordelijkheid voor een verrichte gedraging te kunnen vaststellen, is een retrospectief oordeel nodig waarin de gedraging in kwestie wordt aangemerkt als een schending door de betrokkene van een verplichtende norm. Strafrechtelijke toerekening veronderstelt met andere woorden de toewijzing van individuele verantwoordelijkheid voor een handeling die indruist tegen een geldende verplichting. Vaststelling van verantwoordelijkheid voor een nog te verrichten gedraging of voor een nog te verwezenlijken doel, vergt een prospectief oordeel, waarin de verlangde handelwijze van een persoon of institutie wordt afgemeten aan een op die persoon of institutie drukkende, verplichtende norm.

Die verplichtingen komen natuurlijk ergens vandaan. In ons sterk door het legaliteitsbeginsel beheerste strafrechtelijke systeem moet ter zake van de retrospectieve strafrechtelijke verantwoordelijkheid uiteraard in de eerste plaats worden gedacht aan de wetgever. Wanneer het gaat om de prospectieve verantwoordelijkheden van strafrechtelijke instituties voor de wijze waarop zij bepaalde taken uitvoeren en bevoegdheden uitoefenen, moet allicht aan ‘de politiek’ of aan ‘beleid’ in meer algemene zin worden gedacht. Hoe dan ook: het *auteurschap* van de verplichtingen waaraan het doen en laten van individuen of instituties wordt gemeten en gewaardeerd, voert onmiddellijk naar de moeilijk te doorgronden notie van *autoriteit*, ofwel gezag. Gezag is het ‘voor het zeggen’ hebben en maakt dus aanspraak op ‘gezeglijkheid’ of gehoorzaamheid van degenen die aan het gezag onderworpen zijn.³ In een beroemde conceptuele analyse heeft Hannah Arendt laten zien dat gehoorzaamheid aan gezag niet ‘blind’ is en hoe de uitoefening van gezag verschilt van botte machtsuitoefening: gezag kan berusten bij personen en bij instanties en wordt, anders dan geweld en macht, ‘gekenmerkt door een onvoorwaardelijke erkenning door degenen die geacht worden te gehoorzamen’.⁴

Die vereiste erkenning van het gezag door de gezagsonderhorigen is minder vanzelfsprekend geworden. Gezag is daarmee een fluctuerend, moeilijk te bevechten goed geworden.⁵ Met het tanende gezag van de verschillende functionarissen binnen het strafrecht is ook de verdeling van verantwoordelijkheid over de verschillende bij de strafrechtspleging betrokken actoren aan

3 Zie S. IJsseling, Gezag en vrijheid, in: S. IJsseling, *Macht en onmacht. Essays*, Amsterdam: Boom 1999, p. 87-116.

4 H. Arendt, *Over geweld*, Amsterdam: Olympus 2009 (1969), p. 69. Zo ook IJsseling 1999, p. 87-88.

5 Zie voor uiteenlopende ontwikkelingen binnen verschillende contexten van gezagsuitoefening in Nederland de bundel: T. Jansen, G. van den Brink en R. Kneyber (red.), *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*, Amsterdam: Boom 2012.

verschuivingen onderhevig. Onder invloed van veranderde opvattingen over burgerschap en democratie is de traditionele verdeling van gezag en verantwoordelijkheid over actoren binnen de strafrechtspleging de afgelopen decennia in toenemende mate onder druk komen te staan. Niet alleen heeft de moderne burger zich ontwikkeld tot kritische consument van publiekrechtelijke voorzieningen, ook de zorg om het bewaren van een redelijk evenwicht tussen instrumentaliteit en rechtsbescherming lijkt af te kalven. De hoge vlucht van het eerder aangeduide risico- en veiligheidsdenken, alsmede de daarmee op een of ander niveau van abstractie ongetwijfeld samenhangende maatschappelijke tendensen tot individualisering en groeiende burgerlijke mondigheid, stellen onze strafrechtspleging in verschillende opzichten voor belangrijke uitdagingen.

3 De bijdragen in de voorliggende bundel

Inzet van het straf(proces)recht is van oudsher problematisch. Meer dan het geval is bij andere terreinen van het recht noodzaakt het ingrijpende karakter van het strafrechtelijk instrumentarium tot voorafgaande overdenking en het afleggen van verantwoording. In de verschillende bijdragen in deze bundel wordt vanuit uiteenlopende gezichtspunten een waaier aan ontwikkelingen besproken die verband houden met de distributie van gezag en van verantwoordelijkheid over de verschillende bij de strafrechtspleging betrokken instituties en actoren. De expansie van het materiële strafrecht is historisch ongekend. Niet alleen vanwege de elkaar in hoog tempo opvolgende wetsvoorstellen, maar ook vanwege het open karakter van de daarin opgenomen strafbepalingen. Steeds vaker legt de wetgever de last van het duiden van materieelrechtelijke bepalingen op de schouders van de strafrechter, die op zijn beurt hecht aan de casuïstiek van de hem voorgelegde strafzaak.

In zijn artikel brengt *De Jong* deze ontwikkeling in verband met de vraag naar de betekenis van de concepten gezag en legitimiteit. Deze concepten staan – binnen en buiten de strafrechtelijke context – sterk in de belangstelling. Het begrip gezag verwijst naar de positie van iemand die het ‘voor het zeggen heeft’, dus ook iets *te zeggen* heeft, en die aanspraak maakt op *gehoorzaamheid*. De rechter vervult hier een bemiddelende functie: hij moet de rechtsonderhorigen het recht te verstaan geven dat in concreto te gelden heeft, maar dat recht moet hem dan wel eerst in abstracto zijn aangezegd. Dit laatste doet onder meer de dogmatiek. Ze is, naast de strafwet, een van de belangrijkste bronnen van de input van het oordeel van de rechter. De Jong stelt de vraag of sprake is van een vervlakking van de algemene leerstukken van de materieelstrafrechtelijke dogmatiek. Ook de legitimiteit van de gezagsuitoefening door de strafrechter is kwetsieuzer geworden, mede gelet op de minder ‘gezeglijke’ houding van de moderne burger. De Jong onderzoekt de mogelijkheid of enige ontwikkelingen binnen het strafrecht duiden op veranderde opvattingen over de voorwaarden waaronder de oordelen van de strafrechter de daarin gemaakte aanspraak op ‘legitiem gezag’ kunnen waarmaken.

Het op legitieme wijze strafrechtelijk ter verantwoording roepen van personen veronderstelt echter, zoals *Luchtman* aangeeft, dat de strafrechtelijke overheid daartoe bevoegd is. We bevinden ons hier op het problematische domein van de rechtsmacht, een domein waar relaties van verantwoordelijkheid en gezag soms een moeilijk te ontwarren knoop vormen. *Luchtman* laat zien dat de aanname dat een staat bevoegd is een individu te vervolgen binnen het verband van de Europese Unie onvoldoende overdacht is, wat leidt tot afbreuk aan de rechtszekerheid voor de Europese justitiabele. De verstrengeling van rechtsmachtaanspraken leidt ertoe dat de forumkeuze onzeker is geworden. Met het ontstaan van de bovenliggende rechtssferen zoals die van de Europese Unie dient zich dan ook de vraag aan wie binnen dat verband bevoegd moet worden geacht vervolging in te stellen. En deze vraag roept als vanzelf een volgens *Luchtman* thans te zeer veronachtzaamde legaliteitskwestie op: hoe kan in Europees verband de toedeling van rechtsmacht in strafrechtelijke aangelegenheden op een afdoende transparante wijze worden geregeld, zodat de ‘Europese burger’ weet voor welk forum hij ter verantwoording kan worden geroepen?

Een heel andere ‘bovenliggende’ rechtssfeer wordt beschreven door *Brants*. Zij stelt de vraag naar de positie van de journalist in de context van het internationale strafrecht. Het is aan journalisten te danken, in het bijzonder aan hen die werken in oorlogsgebieden, dat de buitenwereld geïnformeerd wordt over misstanden die zich in de wereld voordoen. De wens van de internationale gemeenschap die misstanden aan de kaak te stellen via het internationale strafrecht is begrijpelijk en noodzakelijk, maar wat betekent dit voor de positie van de journalist? Geldt voor hem of haar de morele verplichting om de internationale aanklagers te informeren over wat hij of zij heeft gehoord of gezien? Duidelijk is dat de informatie die journalisten in hun eventuele hoedanigheid van getuige zouden kunnen verschaffen cruciaal kan zijn voor de haalbaarheid van een veroordeling in een strafzaak, maar behoort die haalbaarheid tot de verantwoordelijkheid van de journalist of ligt zijn of haar verantwoordelijkheid enkel in het informeren, met de daaraan gepaarde noodzaak tot bronbescherming?

Maar ook in eigen land liggen er, als gezegd, gecompliceerde vragen over hoe de aan de strafrechtspleging gerelateerde verantwoordelijkheden vorm te geven. Zo is er de tendens tot objectivering van de toerekening, beïnvloed door het denken in termen van risicoaansprakelijkheid, zoals beschreven door *Dalhuisen* en *Koenraadt* in hun bijdrage over veranderingen in de forensisch-gedragskundige rapportage. Waar de strafrechtelijke schuld eerder sterk geïndividualiseerd was als voorwaarde ter begrenzing van de strafrechtelijke toerekening, wordt de toerekening vandaag de dag eerder toegesneden op risicoaansprakelijkheid. Zij stellen zich de vraag welke ontwikkelingen zichtbaar zijn in het denken over verwijtbaarheid in relatie tot de mogelijke aanwezigheid van psychische stoornissen, zoals die ontwikkelingen zich aftekenen in de gedragskundige rapportages van klinisch geobserveerde verdachten van brandstichting. Hun onderzoek laat zien dat de aanwezigheid van psychische

stoornissen vandaag de dag een andere, meer op de gevaarsdimensie toegesneden betekenis heeft gekregen binnen de context van de forensische rapportage.

Een geheel andere ‘gevaarsdimensie’ ligt besloten in de operationalisering van het daderschap van de rechtspersoon en de daarbinnen werkzame feitelijke leidinggever, welke thematiek wordt beschreven door *Hornman*. Hij laat zien welke denkbeelden van verantwoordelijkheid schuilgaan achter de aanvaarding van het daderschap van de rechtspersoon en hoe de daaruit voortvloeiende strafrechtelijke aansprakelijkheid zich uiteindelijk concentreert op de ‘mens achter het bedrijf’, de bestuurders. In zo een zakelijke omgeving wordt, zo blijkt uit zijn bijdrage, verantwoordelijkheid gedefinieerd met inachtneming van de specifieke bedrijfsmatige context waarin het strafbaar handelen of nalaten werd begaan. Daarin ligt een eigensoortige verantwoordelijkheid besloten, toegesneden op het profiel van de bestuurder en bepaald door de bedrijfsmatige context, maar niettemin ruimte latende voor de individualiteit van het te maken verwijt.

Van zo een stereotypering is ook sprake waar het de bestrijding van prostitutie betreft. *Oude Breuil* en *Siegel* laten zien dat hier, sterker dan het geval is bij meer reguliere vormen van bedrijfsvoering, een neiging tot criminalisering bestaat. Zij laten zien dat, de eerdere legalisering van de prostitutie ten spijt, het beeld van dwang en geweld nog steeds sterk verankerd ligt in het denken over sekswerk. Daarmee dreigt de autonomie van de sekswerker echter te worden beknot en worden sekswerkers gereduceerd tot slachtoffers. Maar juist deze aansluiting op de slachtofferdimensie berooft hen van hun menselijke waardigheid als responsabel individu. Dat staat haaks op de huidige politieke tendens tot responsabilisering van de burger, en miskent de werkelijkheid, met de daarin gelegen autonomie van sekswerkers. *Oude Breuil* en *Siegel* benadrukken dan ook de noodzaak tot ontmythologisering van het bestaande beeld van de prostituee als de ‘uitgebuite Ander’.

Waar de slachtofferstatus niet is opgedrongen maar wordt geclaimd, doen zich, zo blijkt uit de bijdrage van *Kool*, weer andere problemen voor. Want hoewel slachtoffers inmiddels zijn erkend als procesdeelnemer is, heeft de erkenning van die positie vooralsnog geen duidelijke afbakening opgeleverd, met daarin besloten verantwoordelijkheden. Er is echter, gelet op de noodzaak tot behoud van het rechtsstatelijke karakter van het straf(proces)recht wel aanleiding tot begrenzing van de slachtofferparticipatie. Ook het slachtoffer heeft daartoe zijn steentje bij te dragen en verantwoordelijkheid te nemen.

Dit geldt temeer nu de moderne strafrechtspleging zich meer en meer ontwikkelt tot een gelaagd systeem, waarbinnen op allerhande niveaus strafrechtelijke afdoeningen voorkomen. Het beeld van de traditionele strafrechtelijke afdoening, eindigend in een behandeling ter zitting door de strafrechter is immers achterhaald. Sinds jaar en dag neemt het Openbaar Ministerie een groot deel van de afdoeningen voor zijn rekening, en fungeert het als voorstation, of zo men wil als plaatsvervangend rechter. Deze verzelfstandiging van de afdoening door het Openbaar Ministerie heeft recent zijn neerslag gevonden in de (uitbouw van de) zogeheten ZSM-afdoening, beschreven door *Sikkema*

en *Kristen*: in afleiding van het oude procesmodel wordt langs deze weg een soort Hollandse variant van *plea bargaining* geïntroduceerd, of wellicht beter: uitgebouwd. Anders dan in de varianten van *plea bargaining* bekend uit de *common law*-stelsels, gaat het bij ons vooral om eenzijdige overeenkomsten en ogenschijnlijke consensualiteit. Een en ander heeft een verschuiving in verantwoordelijkheden tussen Openbaar Ministerie en zittende magistratuur tot gevolg die zich moeizaam verhoudt tot de rechtsstatelijke waarborgen die liggen besloten in het oorspronkelijke ‘volle’ procesmodel.

Het is met name het Openbaar Ministerie dat de lusten en lasten van deze verschuiving in verantwoordelijkheden heeft te dragen. Gevoegd bij het gegeven dat de strafrechtspleging de afgelopen jaren onder een vergrootglas is komen te liggen, is het zaak deze taakverzwarende organisatorische in goede banen te leiden. De daartoe onder maatschappelijke en politieke druk ondernomen inspanningen van het Openbaar Ministerie zijn in de bijdrage van *Lindeman* in kaart gebracht. Hij constateert dat sprake is van ijver en goede wil. Iets teveel wellicht, want wie de door hem uiteengezette beleidslijnen inzake interne *review*, sturing, evaluatie en wat dies meer zij leest, kan zich niet aan de indruk onttrekken dat men door de bomen langzamerhand het bos niet meer dreigt te kunnen zien binnen het Openbaar Ministerie. Het op zichzelf loofwaardige streven naar het vergroten van de externe en interne transparantie van de besluitvorming van het Openbaar Ministerie lijkt ten koste te gaan van de individuele magistratelijkheid van de officier van justitie, die dreigt te worden overwoekerd door een wildgroei aan verantwoordingsprocessen.

Maar ook vanuit verdedigingsperspectief moet men zich geen al te grote illusie maken, zo betogen *Beijer* en *Peçi*. Zij beschrijven de rechtspraak inzake het recht op effectieve rechtsbijstand tijdens en voorafgaande aan het politieverhoor (de zogenoemde Salduz-problematiek) vanuit een rechtsvergelijkend perspectief. Zij schetsen de verschillen in opvatting daarover in de rechtspraak van het Supreme Court van de Verenigde Staten respectievelijk het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). In dat licht evalueren zij de Nederlandse (concept)wet- en regelgeving inzake het recht op rechtsbijstand bij het politieverhoor en de uitwerking daarvan, gegeven in de jurisprudentie. Hun analyse leert dat er weliswaar overeenkomsten zijn in de opstelling van het Supreme Court en het EHRM, maar dat er ook duidelijke verschillen zijn. Dat is in het bijzonder het geval als het gaat om de kwestie van de impliciete afstand van het recht op rechtsbijstand voorafgaand aan of tijdens het politieverhoor en de eisen die worden gesteld aan een dergelijke *waiver* ten aanzien van kwetsbare verdachten. Op dat laatste punt behoeft ook het voorliggende conceptwetsvoorstel inzake de rechtsbijstand bij het politieverhoor huns inziens verbetering. Niettemin blijkt uit hun rechtsvergelijkende bijdrage dat de *bottom line*, zowel in de Amerikaanse als in de Europese context, is dat de strafvorderlijke autoriteiten de verplichting hebben om te waken voor onevenwichtigheden die besloten kunnen liggen in de kwetsbare positie van aan een politieonderzoek onderworpen burger. Dat laat onverlet dat deze ook eigen verantwoordelijkheden heeft ter activering van diens rechten.

Kwetsbaar ook zijn de jeugdige verdachten die zich moeten verantwoorden voor de jeugdrechter, zoals beschreven door *Rap*. Zij doet verslag van observaties van de wijze waarop jeugdige verdachten op de zittingen van jeugdrechters en rechter-commissarissen worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid voor vermoedelijk gepleegde strafbare feiten. *Rap* laat zien dat een activerende opstelling van de jeugdrechter gewenst is om een volwaardige procesparticipatie door de jeugdige, als vereist op grond van de internationale regelgeving, te kunnen bewerkstelligen. Dat laatste omvat meer dan de enkele mogelijkheid tot ‘meepraten’, het ziet ook op de noodzaak om begrip te genereren bij de jeugdige, zowel voor wat plaats vindt in de rechtszaal, als voor de daarop volgende straf. Hier wrekt zich, zoals *Rap* laat zien, het formele karakter van de strafrechtelijke benadering, die ertoe kan leiden dat de minderjarige zich niet aangesproken voelt en wegduikt voor de hem door de strafrechter voorgehouden verantwoordelijkheden. Het is aan de jeugdrechter om de juiste communicatieve benadering en toonzetting te vinden zodat het strafrechtelijk appel aan de jeugdige delinquent doel treft.

Dat laatste, het op de juiste wijze appelleren aan de individuele verantwoordelijkheid zou ook centraal moeten staan in de detentiefase, zo betoogt *Boone*. Ook hier geldt dat het individu weliswaar langs de weg van de straf lijkt te worden aangesproken op zijn verantwoordelijkheid, maar dat van een daadwerkelijke activering daarvan in de vorm van een zinvol gebruik van de detentietijd in dit opzicht doorgaans geen sprake is. Detentie is in het huidige regime niet meer dan het uitzitten van de straftijd; van enig activerend appel op de prospectieve verantwoordelijkheid van de afgestrafte om zich te bezinnen op het gemaakte verwijt en daaruit lessen te trekken voor de toekomst is geen sprake.

Een heel ander aspect van het sanctieregime wordt besproken door *De Zanger*. Hij bespreekt de invoering in 2003 van de strafvorderlijke lijfswang in de tenuitvoerleggingsfase van maatregelen ter ontneming van wederrechtelijk verkregen voordeel, tegen de achtergrond van de in artikel 1 lid 2 van het Wetboek van Strafrecht neergelegde *lex mitior*-regel die, voor wat betreft wijzigingen in wetgeving betreffende de strafrechtelijke sancties, voorschrijft dat die sancties moeten worden toegepast die voor de verdachte het gunstigst werken. De *Zanger* laat zien dat de wetgever heeft nagelaten te voorzien in een gedegen overgangsregeling en dat daardoor de verantwoordelijkheid voor het overgangsrecht bij de rechter is komen te liggen. Hij beschrijft welke gevolgen dit heeft voor de burger. Als de wetgever geen eenduidige overgangsbepaling in het leven roept en de rechter lange tijd terugdeinst om actief duidelijkheid te scheppen, kan de burger worden geconfronteerd met langdurige rechtsonzekerheid.

4 Dankwoord

Veel van de in deze bundel opgenomen bijdragen vormen een uitwerking van plenaire voordrachten of workshoppresentaties die zijn gehouden tijdens de

door medewerkers van het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht georganiseerde Landelijke Strafrechtsdag, die plaatsvond op vrijdag 22 juni 2012 te Utrecht. Die dag stond in het teken van dezelfde thema's als de thematiek die schuilgaat achter het opschrift van de voorliggende bundel: strafrechtelijke ontwikkelingen in relaties van gezag en verantwoordelijkheid. De redactie bedankt de auteurs voor hun bereidheid een bijdrage te leveren aan de voorliggende bundel. Dank komt eveneens toe aan Wieneke Matthijse, die het manuscript – als steeds – met grote vakkundigheid persklaar heeft gemaakt. Tot slot bedanken wij ook de uitgever, die het mogelijk heeft gemaakt deze bundel in de Pompe Reeks te laten verschijnen.